

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

10 DECEMBER
1940

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

15^e JAARGANG
N° 12

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Om den leden gelegenheid te geven de reeks hunner Jaarboekjes en Maandbladen aan te vullen, heeft het Bestuur besloten de meeste oude jaargangen tijdelijk (tot en met 31 December a.s.) tegen sterk verminderden prijs beschikbaar te stellen.

Het zeer gezochte Jaarboekje zal men voor f 1.—, de antiquarisch reeds zeldzame jaargangen van het Maandblad, alsook het album „Het Utrechtsche grachtbeeld voorheen en thans” tijdelijk elk voor f 0.50 kunnen verkrijgen.

De jaren 1924, 1925, 1926, 1927 en 1934 van het Jaarboekje, de jaargangen 1 (1926), 2 (1927), 3 (1928), 6 (1931) en 11 (1936) van het Maandblad, zijn niet meer beschikbaar.

De toezending geschiedt uitsluitend na overschrijving van het bedrag op postrekening nr. 18328, ten name van Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer, penningmeester van „Oud-Utrecht”, te Utrecht, onder bijvoeging van 10 cent per exemplaar voor toezendingskosten.

Het Jaarboekje 1940 is in bewerking en zal hopelijk nog in dit jaar aan de leden kunnen worden gezonden.

IN MEMORIAM CATHARINA VAN RENNES.

Een bekende stadgenoot, Catharina van Rennes is heengegaan. Naar mijn meening is er aanleiding om haar ook in dit blad met een enkel woord te gedenken. Velen onzer herinneren zich de ietwat excentrieke figuur, zooals men haar meermalen langs de Utrechtsche grachten en straten kon zien loopen. Vooral 's Zaterdagmorgens, wanneer onze stadsklokkenist onder meer haar liedjes van den Domtoren deed klinken.

Wat zij als componiste voor ons volk geweest is, hoe zij zich door haar fijne kinderliedjes een grooten naam verschaft, daarop hier nader in te gaan, ligt niet in mijn bedoeling. Maar wel zou ik gaarne naar voren willen brengen, hoeveel moois zij steeds aan

de Utrechtsche kinderen en opgroeiende meisjes gebracht heeft. Haar lessen in haar koorklassen zijn mij in mijn heele leven bijgebleven: hoe zij steeds met zeer origineele voorbeelden haar onderwijs illustreerde, altijd weer iets nieuws wist te geven.

Hoe stond zij niet met haar geheele geest open voor al het mooie, dat zij op haar weg tegen kwam! En voortdurend wist zij daarvan haar leerlingen deelgenoot te maken.

Haar heldere, vlugge geest heeft zij helaas niet tot het laatst mogen behouden. Maar hier zij dan ook vooral de aandacht gevestigd op de lange reeks van jaren, waarin Catharina van Rennes een sieraad van onze bisschopstad geweest is.

M. J. REYNVAAN.

UTRECHTSCHЕ OVERLEVERINGEN.

XIX. De bouw der St. Mariakerk.

Een verhaal, dat niet in de eerste uitgave (1517) der zgn. Divisiiekroniek voorkomt, doch in den tweeden druk werd ingelascht, is dat van den bouw der St. Mariakerk door bisschop Coenraad van Zwaben in het laatst der elfde eeuw (vgl. dit Maandblad XIV-1939, blz. 29—30).

„Dese eerweerdige bisschop Coenraet tot zijner salichlicker eewigher memorien ende gheheuchenisse, was in meeninghe te fonderen ende stichten aen de westzijde vander stadt van Wtrecht een collegye kercke, daer hij een gront also slykich vant, dat hij dat fundament van sommige pylaernen niet wel fast fonderen ende setten mochte, ouermits die welle vanden water. Des was inder metzelaers gheselschap een Vriese gheheten Pleberus, ende die vermat hem op zijn lijf die kerck te fonderen, ende die pylaernen vast te setten, maer hij eyschte hier af een alten grooten somme van pennninghen. Waerom dat de bisschop ghaf des Vriesen soon schoone ende costelicke presenten ende milde gauen, also dat hij vernam vanden vader die heymelicke consten, ende hij voltimmerde die voorseyde kercke inde eere van onser lieuer Vrouwen. Waerom dat de Vriese begreep eenen grooten haet ende nijt opten bisschop, ende ouerleyde ende peynsde hoe hij hem van lijf ter doot brengen mochte. Ende daer na inden jare ons Heeren M. ende xcix. als de bisschop misse hadde gedaen, ende was in zijn hof gegaen lesende voort zijne ghetijden, quam de voorseyde Vriese siende den bisschop alleen, ende merckende dat hij stede ende stonde hadde, ende door des vijants raedt ende ingheven tooch hij zijn messe, ende stack den eersamen bisschop doot, op die achtste kalende van Mey, ende hij wert met grooter droefheden begrauen in die selve kercke van onser Vrouwen die hij ghesticht hadde, ende die Vriese quam ongheschaet ende onghelet wter stadt. Maer de keyser Henrick de vierde creech hier

nae desen Vriese ghevanghen, ende dede hem rechten als hij hadde verdient. Dese eerweerdighe bisschop Coenraet berechte dat Sticht met grooter eeren, rustlick ende vreedlick xxiii. jaer lang" 1).

De wijze waarop de vestiging der kolommen in den drassigen bodem mogelijk zou zijn geworden, stond vermeld op een kolom, die oudtijds tegen een der pijlers in het schip der kerk stond en waarvan het gepolychromeerde gedeelte met het inschrift thans in het Centraal museum staat opgesteld. De kolom dateert uit de 15de eeuw en het bewaarde fragment heeft een hoogte van 0.89 M. bij een middellijn van 0.67 M. Zij vertoont aan de voorzijde een in relief gebeeldhouwd loopenden stier, waarboven het ingegrifte jaartal MXCIX en waaronder het inschrift:

accipe posteritas quod per tua secula narres,
taurus cutibus fundo solidata col(um) nast. 2)

Een achttieneeuwsche vertaling luidde in gebonden vorm:

Verstaet, die namaels leeft, vertelt het ander luyden,
de gront van dees colom is vastgemaect met huyden.

Nadat de Utrechtsche kapittelen bij keizerlijk decreet van den 27sten Februari 1811 waren opgeheven en hunne bezittingen tot staatsdomein waren verklaard, werd de sedert eeuwen in verval staande kapittelkerk van St. Marie den 30sten Augustus 1813 te Amsterdam voor afbraak verkocht. De slooping, die f 18.500.— opbracht, duurde van September 1813 tot December 1816. Na de staatsomwenteling van 1813 werd echter een nadere overeenkomst getroffen, waardoor het koor, dat als stadsconcertzaal dienst deed, tot in 1845 gespaard bleef.

De bovenbedoelde pijler werd in Augustus 1815 afgebroken, bij welke gelegenheid door een daartoe gevormde commissie nog pogingen zijn aangewend om bevestiging van de overlevering te verkrijgen, maar sporen van ossenhuiden bleken niet (meer?) in den grond aanwezig te zijn. Het kolomfragment met het inschrift is toen gemetseld in een muur op de plaats, waar vroeger de ingang der kerk had gestaan, met daaronder een hardsteen, waarin gebeiteld stond:

Op Ossenvel was Ik gesticht,
Zoo als de oudheid hier bericht;
Maar toen men mij in deeze tijde,
De oude standplaats eens ontzeide,
Toen stond ik op een grond van klei:
Op gene Wel, noch Ossenhuiden,
Zoo als het opschrift wil beduiden;
En dus 't verhaal een Fabel zij.

Anno 1815

Dertig jaar later, toen de bouw van het Gebouw voor kunsten en wetenschappen een aanvang nam, werden beide steenen naar het stadhuis overgebracht, om vandaar uiteindelijk in het Centraal museum te belanden ³⁾.

Nauw verbonden aan de legende van den bouw der Mariakerk is het volksverhaal van het wittebroodskind, dat uitsluitend door mondelinge overlevering schijnt bewaard te zijn. Het is het meest bekende der Utrechtsche overleveringen, al staat het niet in oude kronieken opgeteekend.

Volgens dat verhaal was niet bisschop Coenraad de man, die de zoon van den Frieschen metselaar Plebo als het ware omgekocht had, doch had een bakker de kunst om watervrije bouwputten te maken, meer of minder toevalig van een kind van Plebo vernomen. Dat kind zou de werkwijze van zijn vader, waarover het thuis had hooren spreken, verteld hebben aan den bakker bij wien het een wittebrood kwam halen. Toen Plebo dat bij de thuiskomst van het kind vernam, zou hij zóó kwaad geworden zijn, dat hij het kind met het meegebrachte wittebrood doodsloeg.

Dit droeve voorval zou voor den bakker aanleiding zijn geweest, om zijn zaak voortaan „het wittebroodskind” te noemen, en eeuwenlang heeft te Utrecht werkelijk een bakkerij met dien naam bestaan. 't Is echter niet bekend, waar die bakker aanvankelijk gewoond heeft. De bakker, die blijkbaar het recht had den bedrijfsnaam te voeren, kocht den 15den April 1597 het perceel Donkere gaard nr. 1 aan, dat toen nog „den Wll” (de Uil) heette. De kooper, Johan de la Hay, hing voortaan „het Wittebroodskind” uit en dien naam bleef het huis dragen tot het den 11den October 1701 aan een zilversmid werd verkocht.

Intusschen had de bakker Cornelis Aelbertsz. (van Werckhoven), die het perceel in huur bewoonde, den 20sten Januari 1631 een huis aan de Oudegracht (nr. 276) gekocht, waarheen hij zijn bedrijf, dat hij „het Wittebroodskind” bleef noemen, verplaatste. Na drie jaren verkocht hij dit pand weer en verhuisde hij vermoedelijk naar de Oudegracht nr. 166, op den zuidhoek van 't Wed. In elk geval waren daar, zooals uit een transport van den 8sten Februari 1759 blijkt, „zekere huysinge en broodbakkerijen, genaamt 't Witte broots kint met zijn erven en grond” gelegen ⁴⁾, en daar was de bakkerij nog in 1868 onder dien naam gevestigd ⁵⁾.

Tot de vele bezienswaardigheden, die de Mariakerk rijk was en die de koster toonde onderwijl hij de legende verhaalde, behoorde ook de bij het koor liggende grafsteen, waaronder het kind begraven heette te zijn en waarop „het afbeeldsel van een kind met gevouwen handen” stond gebeiteld. En om het verhaal nog mooier te maken, werd de bezoeker verzocht zijn hoofd in de

uitgehouden opening van een zuil te steken „als wanneer men het kind nog hoorde schreijen over de drift van zijnen vader” 6).

Wie mocht twifelen aan de mogelijkheid, om met wittebrood een doodslag te begaan, moet bedenken dat er oudtijds bijzondere soorten te Utrecht werden gebakken. Nog in 1671 woonde een bakker aan de Oudegracht „op den hoeck vant Bram Dolien steeghjen [tegenwoordig nr. 246], daer de Swartenwittebrooter” uithing en waar het wittebrood dus misschien zwart en derhalve steenhard uit den oven kwam. E.

1) Die cronycke van Hollant, Zeelant ende Vrieslandt... Dordrecht, 1591. 2°. Divisie X, cap. 11 (blad 76a).

2) Catalogus van het historisch museum der stad. Utrecht, 1928. 8°. Blz. 217, nr. 1383.

3) L. E. Bosch, Het gebouw voor kunsten en wetenschappen, voorheen de Mariekerk. In: Utrechtsche volks-almanak voor 1844, blz. 63—104; X., De Marie-kerk, thans het gebouw voor kunsten en wetenschappen. T. z. pl. 1868, blz. 191—235; Catalogus van het historisch museum der stad. Blz. 75, nr. 387.

4) Mededeelingen van Mr. J. W. C. van Campen.

5) Utrechtsche volks-almanak voor 1868, blz. 22.

6) T. z. pl. 1844, blz. 79 en 82.

FAMILIE-STRAATNAMEN.

Een antwoord (zie blz. 88).

Dank zij een vriendelijke aanwijzing van dr. J. P. Fockema Andreae is Frederika, voor wie C. in het vorige nummer belangstelling toonde, terecht gebracht kunnen worden. Het is Frederika van Vloten, dochter van F. W. van Vloten, den aannemer, die in 1879 tusschen de Kapelstraat en de Goedestraat een complex van 36 huizen bouwde. De eerste steen daarvan werd gelegd door de jeugdige Frederika voornoemd, welk feit op verzoek van den vader door Burgemeester en Wethouders bij besluit van 5 Juni 1879 werd vereeuwigd in den straatnaam *Frederikastraat*.

Er zijn nog eenige andere straten in Utrecht, die haar naam danken aan een soortgelijke aanleiding. De *Piet Heinstraat* bijvoorbeeld is niet genoemd naar den zeeheld, op wiens kleinen naam groote daden staan, maar naar Piet en Hein de Vink, de bouwondernemers, die in 1887 de eerste huizen van genoemde straat deden verrijzen.

Bij de *Dirkje Mariastraat* (tusschen den 2en Daalschedijk en den Amsterdamschen Straatweg) moet een overweging gegolden hebben, die overeenkomst vertoont met die, welke den naam van de Frederikastraat deed ontstaan. Het besluit, waarbij dit geschiedde, is nog niet opgespoord kunnen worden.

En de *Adriaanstraat* — neen, het spijt me, eert niet den utrechtschen paus Adriaan VI (die in 't geheel geen straat heeft gekregen, tenzij men Pausdam daarvoor wil nemen), maar is, bij

besluit van Burgemeester en Wethouders van 19 Januari 1888 genoemd naar Adriaan, den jongsten zoon van notaris Mr. C. de Wilde. Op 12 Januari waren een aantal nieuw aangelegde straten tusschen de Maliebaan, Biltstraat en Tulpstraat door de Gemeente overgenomen van Mr. C. de Wilde en eenige andere heeren. Om redenen, die ongetwijfeld zijn vaderhart hem ingaf, maar die niet in het request vermeld werden, verzocht Mr. de Wilde (hij noemde zich later met toevoeging van zijn moeders naam Neijtzell de Wilde), de straat „langs de voormalige Roomsche Catholieke Begraafplaats” naar zijn zoon Adriaan te noemen, aan welk verzoek bij bovengenoemd besluit werd voldaan. Deze Adriaan is de latere Prof. Mr. Adriaan Neijtzell de Wilde, oud-voorzitter van den Indischen Volksraad, die als hoogleeraar te Wageningen in 1939 overleed.

Straatbenamingen als de hierboven verklaarde zullen in iedere stad wel voorkomen. Zij behooren tot de locale wetenswaardigheden, de stedelijke anecdoten, petite histoire van het kleinste formaat. Niettemin valt er toch altijd nog iets meer van te vertellen dan van die, welke een vaderlandsche vrucht of een exotischen vogel in herinnering brengen.

De *Staalstraat*, waar eveneens naar gevraagd werd, is in 1906 tegelijk met de *Leistraat* aangelegd op een nog beschikbaar gedeelte van het terrein, waar o.a. reeds de *Steenstraat* en de *Bouwstraat* lagen. Zonder twijfel is het de bedoeling geweest, bouwmaterialen voor de nieuwe straatnamen te kiezen. v. C.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De Geertekerk. — Kerkvoogden hadden, zooals algemeen bekend is, de stemgerechtigde leden der Nederduitsch-hervormde gemeente opgeroepen, om den 2den December l.l. over hun voorstel tot verkoop voor afbraak der Geertekerk te beslissen. Naar de meening van hun college verkeerde dit bedehuis, dat reeds verscheiden jaren buiten gebruik is, in een staat van verval, die volgens deskundig advies de mogelijkheid van herstel buiten sloot.

Dit voorstel was voor dr. G. C. Labouchere aanleiding, om aan de vóóravonden van den stemmingsdag een viertal opstellen in het *Utrechtsch dagblad* (28, 29 en 30 November

1940) te publiceeren, waarin hij eenerzijds de waarde der tusschen 1250 en 1259 gestichte Geertekerk als monument van geschiedenis en kunst beschreef, anderzijds de mogelijkheid van herstel betoogde. 't Is niet doenlijk het door plattegronden en afbeeldingen toegelichte overzicht in uittreksel weer te geven en hier moet dus met vermelding der ondertitels, waaruit de strekking van het uitvoerig betoog, wel eenigermate is te verstaan, genoegen worden genomen.

Zij luiden: 1. Moet het bedehuis inderdaad worden gesloopt; 2. Haar lotgevallen in de eerste eeuw van haar bestaan; 3. Overzicht van den bouw der kerk; 4. Bouwkundige

waarde van wat thans nog aanwezig is.

Intusschen heeft de stemming, waaraan 1099 leden deelnamen, plaats gehad en is met 722 tegen 362 stemmen de beslissing, die tot verkoop zal leiden, gevallen (15 stemmen waren ongeldig). De N.-H. gemeente telt

volgens het Statistisch zakboekje der gemeente Utrecht 1940 (blz. 11) 53.110 zielen, waaronder 23.150 stemgerechtigde leden zijn, zoodat nog geen 5% hunner ernstige aandacht aan deze toch niet onbelangrijke gelegenheid heeft willen schenken.
E.

BOEKAANKONDIGING.

T. J. Servatius, *Vrouwen uit onze historie*. Nijkerk. [1940]. (216 blzn. met portr. en pltn.). 8°.

In dit boek heeft de schrijfster drieën-twintig Nederlandsche vrouwen in herinnering gebracht en een waardig antwoord gegeven op de door haarzelf gestelde vraag: „Wat heeft de Nederlandsche vrouw voor haar volk en zijn beschaving beteekend in het verleden?” Op enkele uitzonderingen na schetste zij figuren van weinig historische bekendheid, maar toch groote karakters, vrouwengestalten die in haar tijd meer beteekend hebben dan anderen. Onder „de levens van haar, die zich door woord en daad waardige stammoeders van ons volk toonden, de pioniersters van den geest, die eeuwen vooruit haar licht wierpen”, moet Anna Maria van Schuerman (1607—1678), onder „de lieflijke gestalten, die eens de harten onzer beroemde mannen in vlam zetten en hen als trouwe echtgenooten steunden in hun taak” een andere Utrechtsche: Maria van Utrecht (1553—1629), de vrouw van Joan van Oldenbarnevelt, gerekend worden. Over de eerstgenoemde is reeds veel geschreven, van de laatste is weinig bekend.

Na de hoogtepunten in het leven van Anna Maria van Schuerman, die als de geleerdste van haar tijd Europeesche vermaardheid verwierf, aangetoond en er op gewezen te hebben, dat bij het naderen van den vijftigjarigen leeftijd haar belangstelling voor wat zij voortaan „wereldsche verlokkingen” zou noemen, langzamerhand verdween en tien jaar later nog een geheel nieuwe fase in haar leven intrad, haar aansluiting bij de secte der Labadisten, getuigt de schr. „de Utrechtsche joffer” het liefst voor te stellen in „haar jonge, Utrechter jaren, toen zij nog met beide beenen op den grond stond”.

„Haar portret uit deze jaren laat ons een ernstige, rustige persoonlijkheid zien, waarin eenvoud en gratie vereenigd zijn. Een waas van weemoed ligt over hare fijne trekken. Zij is geboren met een ijzeren wil, doch met een zwak lichaam! Peinzende oogen in een vredig gelaat zien ons aan met onbeschrijflijke rust en waardigheid.

„Zoo hangt zij tusschen vele illustre mannen in de senaatskamer der Utrechtsche universiteit, erkend als nationale priesteresse van de wetenschap!

„Wie deze beeltenis aandachtig beschouwt, denkt en oordeelt niet over de dwalingen waarin zij later beklemd raakte, maar begrijpt, ondanks alles, iets van den achtergrond van een aan god gewijd leven.” —

„Het is omdat zij tot deze stillen in den lande (zij die in den kleinen kring voor de haren door overgave van hart en hand aan haar dagelijkse taak, die sfeer van vrede en rust wist te scheppen, waarin huisgenoot en gast zich koesteren) gerekend moet worden, dat wij van het grootste deel van Maria van Utrecht's leven zoo weinig weten. Duistere schaduwen hangen over haar jeugd, want buiten de bescherming eener moeder groeit zij op. Een onecht kind heet zij, dat de familie Van Utrecht liefst verstoppen wil. Dan ontfermen twee ongetrouwde ooms zich over het zieltje. Ze zijn welgesteld genoeg om de verstootene bij zich te Delft in huis te kunnen nemen en op te voeden. Is het te verwonderen, dat een waas van weemoed zich van jongsaf over haar trekken legt?”

In 1575 „huwt Oldenbarnevelt haar, maar zijn hart speelt”, althans volgens mejuffrouw Servatius, „voorloopig geen rol bij die verbintenis. Wie leest hoe hij in zijn „Remonstrantie” met ijzige nuchterheid over zijn echtgenoot schrijft ... krijgt medelijden met de jonge vrouw, die onwetend van deze beweegredenen (behagen in de persoon en prompte uitbetaling van de bruidschat met uitzicht op meer) haar lot voor altijd aan het zijne verbindt. Maar misschien heeft juist haar jeugd Maria nochtans den weg gewezen naar

een goed leven. Zij is huiselijk en weet zich te voegen, kan zwijgen en lijden als het moet en wordt op den duur beloond door een zekere gehechtheid van haar echtgenoot. Stil en vroegrijp door een bittere jeugd, is zij misschien ook daardoor geschikt om naast een heerschersnatuur te leven.”

Wanneer haar man in 1586 als „advocaat van den lande ... ongekroond koning der Zeven provinciën” is geworden, „wordt Maria geen koningin. Haar afgesloten domein blijft het groote huis aan den Kneuterdijk, haar taak de zorg voor man en kroost.”

De schr. schetst dan het leed, dat over Maria kwam, eerst door den dood van haar man in 1619, dan door den dood van haar oudsten zoon Reinier in 1622. Voor Reinier gaat ze prins Maurits genade vragen en „als de prins vraagt waarom zij nù om genade smeekt voor den zoon en destijds geweigerd heeft zulks te doen voor den vader, luidt het antwoord, dat wederom de kern van haar karakter onthult: mijn man was onschuldig, maar mijn zoon is schuldig!” ...

„Dan valt de deur der historie achter haar toe, voor altijd. Nog heeft zij zeven jaren geleefd. Maar de naam van Maria van Oldenbarnevelt wordt niet meer genoemd.” —

De bundel is, ook om „het woord vooraf”, de aandacht van velen waard. De lezing der zeer persoonlijke karakterteekening van moreel-hoogstaande figuren geeft innerlijke voldoening en wordt niet door de historische vergissingen en de vrouwelijke éézijdigheid, waarin de schrijfster wel eens vervalt, verstoord. E.